

«КАРАЛАМАХІЯ» ХРЫСТАФОРА ЗАВІШЫ: CARMINA HEROICA Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЭПОХІ БАРОКА

П. В. Аслюк

reidnex@gmail.com;

Навуковы кіраўнік – А. У. Давыдава, старшы выкладчык

Праводзіцца кароткі аналіз гісторыі развіцця такога жанру лацінамоўнай літаратуры як *carmen heroicum*. Разглядаецца яскравы яе прыклад – паэма «Караламахія» Хрыстафора Завішы, гістарычны кантэкст напісання паэмы, а таксама характарызуецца яе галоўны герой – Ян Караль Хадкевіч.

Ключавыя словы: лацінамоўная паэма; гераічная паэма; *carmen heroicum*; «Караламахія».

«*Carmen heroicum*» з лацінскай мовы перакладаецца як «гераічная песня» ці «гераічная паэма». Яшчэ Гамер стварыў паэмы «Іліяда» і «Адысея», у якіх апісваў герояў і іх учынкі. Пазней з’явіліся паэмы, якія александрыйскімі вучонымі былі названыя «кіклічнымі», таму што некалькі з іх фарміравалі адну больш вялікую закончаную гісторыю – «кікл»: «Кіпрыя», «Эфіопіка», «Тытанамахія», Траянскі і Фіванскі кікл і г. д [1, с. 94–97]. За гэтай багатай традыцыяй ішла александрыйская літаратура, з эпічнай часткі якой да нас дайшла толькі «Арганаўтыка» Апалонія Радоскага [1, с. 396]. У рымскія часы ўжо па-лацінску былі напісаныя «Энэіда» Вергілія, «Тэбаіда» Статыя, «Пуніка» Сілія Італіка і інш. [2, с. 431]. Лацінамоўны эпас перыяду зараджэння і росквіту Рымскай Імперыі стаў асновай для эпічнай традыцыі Сярэднявечча і Новага часу.

У эпоху Сярэднявечча лацінамоўны эпас працягваў развіваць антычныя традыцыі. Па-лацінску ў гэты час былі напісаныя шматлікія паэмы пра каралёў, герояў антычнасці і г. д [3, с. 47–57]. Натхняліся аўтары гэтых твораў антычнай літаратурай і пісалі свае паэмы на манер аўтараў старажытнасці, у асноўным Вергілія [3, с. 44].

Распрацоўкай літаратурнай тэорыі гераічна-эпічнай паэмы займаліся паэты, граматыкі і гуманісты розных эпох [3, с. 23–29]. Так, напрыклад, новалацінскі паэт XVII ст. Мацей Казімір Сарбеўскі ў дзявятай главе першай кнігі свайго трактата «*De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus*» (Пра дасканалую паэзію, або Вергілій і Гамер) піша пра эпічную паэзію наступнае: «*Эпічная паэзія – гэта аповед, які*

адлюстроўвае адну гераічную вялікую славетную бездакорную дзею з нейкім вынікам»¹ [4].

Рэнесанс прыносіць на нашыя землі цікавасць да лацінскай і грэчаскай моў. Лацінамоўная літаратура ВКЛ, як і астатнія еўрапейскія, спрабуе з дапамогай антычных літаратурных прыёмаў апісаць тагачасныя падзеі. Пры гэтым «народная» традыцыя гераічных твораў у ВКЛ адсутнічае, эпічная паэзія развіваецца як элітарная літаратура [3, с. 31].

У 1516 г. у Кракаве паэт Ян Вісліцкі выдае паэму «Bellum Prutenum» («Пруская вайна»). Гэтую паэму прынята лічыць родапачынальнай новалацінскай паэзіі Беларусі [5, с. 17]. Аўтар апісвае Грунвальдскую бітву і ўслаўляе яе герояў: Ягайлу і, у меншай ступені, Вітаўта.

У 1592 г. у Вільні публікуецца паэма Яна Радвана «Radivilias» («Радзівіліяда»). Яе можна лічыць сапраўднай гераічнай паэмай [3, с. 122]. У ёй апяваецца гетман Вялікага княства Літоўскага Мікалай Радзівіл Руды, яго дзеі і барацьба з Маскоўскай дзяржавай. Тэкст поўніцца антычнымі матывамі і вобразамі, Радван стварае гімн Радзіме і яе абаронцам, ўслаўляе родныя землі і іх свабоду.

Менавіта ў такім кантэксце была створана паэма «Караламахія». Твор быў напісаны ў гонар перамогі войска Рэчы Паспалітай на чале з вялікім гетманам літоўскім Янам Каралем Хадкевічам над значна большым па памеру войскам шведаў на чале з каралём Карлам IX у бітве пад Кірхгольмам (зараз Саласпілс, Латвія).

Бітва адбылася 27 верасня каля мястэчка Кірхгольм, за 18 кіламетраў ад Рыгі. Шведская армія пераўзыходзіла войска Рэчы Паспалітай амаль у тры разы і часткова складалася з наймітаў. Пад камандаваннем Карла IX было 11 000 пехацінцаў, 2500 вершнікаў і 11 гармат. Войска Хадкевіча было значна меншым: 1300 пехацінцаў, 2500 крылатых гусараў і 5 гармат [6, с. 6–8]. Дзякуючы выдатнаму камандаванню Хадкевіча і дысцыпліне войска шведы былі разбітыя ўшчэнт.

Некаторыя даследчыкі лічаць аўтарам паэмы Хрыстафора Завішу [3, с. 144–151], які нарадзіўся ў 1577 г. і памёр у 1670 г. За сваё жыццё ён паспеў пабыць старастам мінскім і браслаўскім, вялікім маршалкам і кашталянам віленскім. Але, што больш важна для нас, – паэтам. «Караламахія» ён напісаў, калі вывучаў паэтыку ў Віленскай акадэміі [3, с. 150–151].

«Караламахія» была выдадзена ў Вільні ў 1606 г., на наступны год пасля бітвы. Выданне складаецца з 68 аркушаў (136 старонак). Сама

¹ Тут і далей пераклад з лацінскай мовы аўтара артыкула.

паэма займае 2145 радкоў гексаметра [3, с. 144]. У выданні прысутнічае прадмоўна-пасляслоўны комплекс: верш-прысвячэнне Жыгімонту III, напісаны братам Хрыстафора Георгіем, прайзачнае прысвячэнне Хрыстафора Завішы сыну Жыгімонта III, каралевічу Уладзіславу, тры вершы, прысвечаныя Яну Каралю Хадкевічу, а таксама адзін яго сыну Гіераніму, аўтарства Георгія. Пасля самой паэмы размешчаны яшчэ тры старонкі вершаў, прысвечаных Хадкевічу, а на апошнім аркушы – цытаты антычных аўтараў на тэму вайны [7].

Распачынаецца паэма на манер «Энэіды», з «запеву», які сам па сабе з’яўляецца парафразаў Вергілія: «*Ausa ducisque cano*» (пар. з пачаткам «Энэіды» Вергілія: «*Arma virumque cano*») [8]. У «запеве» аўтар параўноўвае двух Карлаў: Яна Караля Хадкевіча, станоўчага героя, з адмоўным героем – Карлам IX. Адсюль і гульня слоў у назве: «Караламахія» – «бітва Карлаў». Сама назва служыць для ўзвышэння паэмы, яе тэм і персанажаў. Суфікс «*μαχία*», што з старажытнагрэчаскай мовы перакладаецца як «барацьба» ці «бой», звязвае і такім чынам ставіць паэму ў адзін шэраг з творамі антычных аўтараў і з міфалагічнымі сюжэтамі (Тытанамахіяй). Падзеі ў паэме быццам прыраўноўваюцца да міфалагічных сюжэтаў: Карлы і іх войскі – да багоў і тытанаў, вайна Шведаў і Рэчы Паспалітай – да канфліктаў антычных міфаў.

Сама паэма падзяляецца на тры кнігі, якія дзеляцца падзагалоўкамі: «APPARATVS SVDERMANNICUS» (Збор шведскі) у першай кнізе, «ACCESSVS CHODKIEWICIANVS» (Прыход Хадкевіча) у другой, «EXPLICATIO COPIARUM ET PVGNA» (Развёртванне войскаў і бой) «FVGA HOSTIUM» (Бег ворагаў), «VILNA TRIVMPHAT» (Вільня перамагае) ў трэцяй. Непасрэдна сама бітва апісваецца ў трэцяй кнізе [7].

Хрыстафор Завіша стварае гераічны вобраз Яна Караля Хадкевіча згодна з правіламі, прынятымі ў тагачаснай паэзіі, – гэта беззаганны герой, мужны абаронца Айчыны, як Гектар у «Іліядзе»:

Гэткім для нас ваяводам цябе спарадзіла, о КАРАЛЬ?

Мабыць, народжаны ты памагчы спрацаванай Айчыне!

Марсавы цяжар усклаўшы на плечы, ты край той Лівонскі,

Цалкам addаны апецы тваёй, непахісна бароніш [9].

Адзначым, што Хрыстафор Завіша стварае вобраз Хадкевіча як чалавека набожнага, што, у сваю чаргу, пераклікаецца з вобразам Ягайлы ў «Прускай Вайне» Яна Вісліцкага [5, с. 142–143]:

КАРАЛЬ прасветлены погляд узвёў да нябесных вышыняў,

Стаў на калені і рукі да Бога падняў малітоўна, –

Гэткі ж набожны той муж, як і велічны ратнай адвагай.

Правіў тым часам святар ва ўрачыстым убранні малебен [9].

Такім чынам, паэма «Караламахія» Хрыстафора Завішы з’яўляецца выдатным прыкладам лацінамоўнага гераічнага эпасу. Поўная метафар і спасылка на антычнасць, напісаная згодна з антычнымі і тагачаснымі правіламі, паэма выдатна апісвае адну з самых бліскучых перамог у гісторыі Рэчы Паспалітай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Радциг С. И.* История древнегреческой литературы: учеб. М. : Высш. школа, 1982.
2. *Тронский И. М.* История античной литературы: учебник для ун-тов и пед. ин-тов. М. : Высш. шк., 1983.
3. *Некрашэвіч-Кароткая Ж. В.* Беларуская лацінамоўная паэма: Позні Рэнесанс і ранняе Барока. Мінск : БДУ, 2011.
4. *Maciej Kazimierz Sarbiewski.* De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus [Электронны рэсурс] // URL: http://www.intratext.com/ixt/lat0863/_P9.HTM#B (дата звароту: 20.04.2023).
5. *Joannis Visliciensis.* Bellum Prutenum = Ян Вісліцкі. Пруская вайна: На лацінскай і беларускай мовах / Уклад., перакл., камент. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай. Мінск : Прапілеі, 2005.
6. *Bartosz Musiałowicz.* Kirholm 1605 [Электронны рэсурс] // URL: <http://www.historycy.org/index.php?act=Attach&type=post&id=2174> (дата звароту: 20.04.2023).
7. [Zawisza Christophorus]. Carolomachia, qua felix victoria, ope Divina, auspiciis Sigismundi III. ... Seren[issimo] Principi Wladislao a Christophoro ... Zawisza, in alma Vilnensi Academia Societ. Jesu, studioso D.D. Vilnae, [1606].
8. *Publius Vergilius Maro.* Aeneid [Электронны рэсурс] // URL: <https://www.thelatinlibrary.com/vergil/aen1.shtml> (дата звароту: 20.04.2023).
9. Хрыстафор Завіша. Караламахія // Наша вера. 2007. № 2 (40) [Электронны рэсурс] // URL: <https://media.catholic.by/nv/n40/art12.htm> (дата звароту: 20.04.2023).